

ДЕСТРУКТИВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ІНДИВІДА І СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано співвідношення соціальної активності й елементів деструктивної поведінки в діяльності людини. Значну увагу присвячено вивченню понять "активність", "діяльність", "соціальна активність", "соціальна деструктивність", "доброякісна агресія", "злоякісна агресія". Аналіз соціальної деструктивності відбувається у контексті дослідження інстинктивістського, психоаналітичного, біхевіористського, інтроспективного підходів до розуміння природи і сутності соціальної активності людини. Особливу увагу зосереджено на дослідженні інтерпретації соціальної деструктивності як специфічно людської націленості на абсолютне панування над іншим індивідом чи соціальною групою в напрацюваннях Е. Фромма.

Процес радикального реформування суспільства неможливий без продукування високого рівня соціальної активності індивіда і суспільства загалом. У контексті цього важливого значення набуває дослідження і вироблення модерних нетрадиційних форм соціальної активності. Рівночасно істотного аналізу потребує і дослідження деструктивної складової соціальної активності, яка спрямована на руйнування й дестабілізацію соціальних зв'язків.

Аналіз деструктивності людини став предметом аналізу представників різних наукових дисциплін – філософії, соціальної філософії, соціології, психології, педагогіки. Осмислення феномену деструктивності стало основою наукової зацікавленості представників інстинктивізму, психоаналізу, біхевіоризму. Великий внесок у дослідження виявів деструктивності у поведінці людини здійснив Е. Фромм. Однак, загалом в науковій літературі зацікавленість науковців зосереджувалася переважно на дослідженні універсальних виявів деструктивності людини. Натомість соціальна деструктивність не стала предметом системного наукового аналізу.

Метою дослідження є аналіз феномену деструктивності як складової соціальної активності індивіда і суспільства.

Дослідження соціальної деструктивності неможливе без визначення змісту таких понять, як "активність", "діяльність", "соціальна активність", "доброякісна агресія", "злоякісна агресія". У літературі склалося неоднозначне розуміння поняття "активність". За першим підходом активність розглядається як поняття ширше за обсягом, порівняно з поняттям "діяльність". У такому розумінні активність не тільки властива усій різноманітності біологічних організмів, вона є їх атрибутивною ознакою. Активність супроводжує зародження і розвиток, самозбереження і самовідтворення організмів. Поряд з цим діяльність постає як специфічна форма активності людини, спосіб реалізації її здібностей, втілення її активного ставлення до природи і суспільства.

У межах другого підходу активність розглядається як поняття вужче за обсягом відносно поняття "діяльність". У такій інтерпретації активність постає мірою діяльності, ступенем її інтенсивності. Саме з огляду на це вживаються поняття "активна діяльність", "активна поведінка", "активна участь". У такому контексті активність розглядається як системна соціальна якість, у межах якої відображається не лише активне ставлення людини до суспільства, а й рівень взаємодії індивідів, малих та великих соціальних груп як суб'єктів суспільних відносин. Сутнісними ознаками соціальної активності є орієнтація особистості на прагнення впливати на соціальні процеси, націленість змінювати, трансформувати або зберігати існуючий соціальний стан.

Рушійними силами і регуляторами соціальної активності індивіда і суспільства загалом можуть бути внутрішні і зовнішні чинники. Зазвичай, якщо до внутрішніх чинників соціальної активності відносять індивідуальні і суспільні потреби, інтереси, мотиви, то зовнішні чинники позначені конформістським характером, який зумовлюється впливом зовнішніх умов, тиском соціальної групи чи суспільства загалом. Однак, у переліку чинників активності основна увага сконцентрована на дослідженні раціонально зумовлених, а не на ірраціональних чинниках, які часто є рушійною силою соціальної активності. До таких можна віднести воління, прагнення, емоції, інстинкти, інтуїтивні стани. Водночас, виходячи зі сфер суспільного життя, соціальна активність поділяється на економічну, політичну, правову, моральну, релігійну, національну, духовну, культурну. Якщо брати за основу ймовірні результати соціальної активності, можна виділити прогресивну, регресивну й інгресивну активність.

Соціальна активність може набувати деструктивного руйнівного характеру. Під соціальною деструктивністю ми розуміємо специфічно людську націленість на абсолютне панування над іншим індивідом чи соціальною групою, бажання руйнувати усталені соціальні зв'язки та взаємовідносини. Проблема дослідження деструктивної складової соціальної активності людини аналізується в межах цілого комплексу наук. Якщо предметом розгляду дослідника стають інстинкти, воління, бажання, емоції як ірраціональна основа соціальної активності, то дуже часто він потрапляє у сферу психології. З іншого боку, будь-яка соціальна активність розкривається через взаємодію між індивідом, малими та великими соціальними групами, відтак ця проблематика небезпідставно є предметом дослідження і соціології, і

соціальної філософії. Межі між вказаними дисциплінами щодо аналізу соціальної активності є достатньо умовними.

Значна кількість наукових досліджень, які стосуються аналізу деструктивної складової соціальної активності, з'явилася у XX столітті. Їх об'єднує спроба встановити детермінованість між ірраціональними джерелами і соціальними виявами людської активності. У науковій літературі сформувався п'ять основних підходів щодо визначення чинників деструктивності, зокрема соціальної. Так, за твердженням Е. Фромма, у напрацюваннях К. Лоренца, Р. Арді, Д. Морріса, І. Ейбл-Ейбесфельда обґрунтовується думка, що агресивна поведінка людей, яка проявляється у війнах, злочинах, особистій дратівливості та інших типах деструктивної і садистської поведінки, має філогенетичне коріння [1: 13]. Якнайповніше цей підхід розкривається у межах інстинктивістської і рефлексологічної психосоціологій у працях У. Мак-Дугалла, В. Троттера, В. Томаса і Т. Веблена. Вказані автори виходять з позиції, що соціальна деструктивність запрограмована в людині, пов'язана з вродженими інстинктами, які очікують свого часу і місця, щоб втілитись у відповідні події. Соціальна деструктивність у формі соціальних заворушень, повстань, воєн пояснюється цими мислителями через "войовничий" або "стадний" інстинкт, інститути шлюбу і сім'ї – через статевий і батьківський інстинкти.

Співзвучними до інстинктивістського підходу є психоаналітична соціальна філософія З. Фрейда та його послідовників [2], які соціальну активність людини пов'язують з несвідомими ірраціональними чинниками – інстинктами (лібідо (статевим потягом) та інстинктом самозбереження). Людину вони розуміли, насамперед, як біологічну істоту з вродженою здатністю до агресії, а відтак і до соціальної деструктивності. Натомість культура в такій інтерпретації поставала як чинник блокування інстинктивно зумовленої агресивності людини. Мало не всі соціокультурні феномени, від моралі й до існування самого суспільства, прихильники психоаналізу виводили з інстинктів.

Певне місце інтерпретація соціальної активності людини посідає в напрацюваннях представників біхевіоризму (А. Бенглі, Дж. Селіоні, Б. Скіннера, Дж. Лундберга, М. Куна), які розглядали як фактор соціальної активності певні біологічні прагнення, рефлексії й інстинкти. Однак, на відміну від інстинктивізму й психоаналізу, біхевіористи настійливо зосереджувались лише на об'єктивістському зовнішньому спостереженні за діями людей без врахування суб'єктивних факторів. Важливе значення в розумінні наукової позиції біхевіористів, на думку Дж. Тернера, мало міркування про те, що зовсім не потрібно проникати в "чорну скриньку" людського мислення і пізнання, оскільки цілком припустимим і бажаним є вивчення явної поведінки людини як реакції на стимули в навколишньому середовищі [3: 285]. Хоча ця крайня позиція не сприймалася всіма біхевіористами, вона визначила магістральну лінію досліджень Б. Скіннера, праці якого здійснили вирішальний вплив на соціологічну теорію обміну.

Радикальний біхевіоризм базується на припущенні, що неможливо довести існування свідомості (intelligence) іншої людини, оскільки цей факт не піддається верифікації. Як відзначає А. Шютц, засновники біхевіоризму ставили собі за мету пояснити реальну людську діяльність в світі. Але слабкість цього підходу полягає в тому, що соціальна дійсність заміщається вигаданим світом: в якості адекватних для соціальних наук проголошуються методологічні принципи, які хоча й виявились ефективними в інших сферах, все-таки неадекватні у сфері інтерсуб'єктивності [4: 98]. Хибно інтерпретуючи відкриття І. Павлова, особливо у сфері умовних рефлексів (які Павлов називав "фізіологією нервової системи", але жодним чином не психологією або соціологією), крайні біхевіористи, на думку П. Сорокіна, сприйняли вивчення фізіології нервової системи за психологію і соціологію і опинились перед нездоланими перешкодами на шляху пояснення й інтерпретації соціальних явищ в термінах цієї біологічної дисципліни [5: 182]. Якщо у сфері фізіології напрацювання І. Павлова, К. Лешлі були плідними, то у межах соціології, і тим більше соціальної філософії вони виявились безплідними і не сприяли визначенню сутності більшості соціокультурних феноменів.

Загалом у межах біхевіоризму предметом дослідження стала не людина, не джерела і рушійні сили її соціальної активності, а власне поведінка людини, зокрема у соціальному середовищі. У цьому випадку "наука про душу", за твердженням Е. Фромма, перетворилась на науку про маніпулювання поведінкою – тварини і людини. Біхевіористів не цікавлять об'єктивно-суб'єктивні, зокрема ірраціональні, мотиви соціальної активності, їх увага зосереджена на класифікації типів поведінки й визначенні її соціальних стимулів.

До четвертої групи підходів щодо розуміння соціальної активності можна віднести значну кількість "інтроспективних досліджень, в яких здійснено аналіз соціокультурних реалій через емоції, почуття, афекти, бажання, ідеї, інтереси, настанови" [5: 185]. Вивчаючи соціальні прояви цих психологічних змінних і пов'язуючи їх з певними соціальними умовами, інтроспективний напрямок в соціології (Г. Тард, В. Парето, Г. Лебон, Л. Ворд, Г. Раценхофер, Ч. Елвуд, В. Самнер, А. Келлер, В. Томас, Ф. Знанецький, Л. Петражицький) призвів до напрацювання значної кількості робіт, які збагатили розуміння різних аспектів соціальної активності через такі соціокультурні феномени, як ізоляція, контакт, конфлікт, змагання, війна, адаптація, кооперація, панування, підкорення, акультурація, соціальний контроль та ін.

У контексті дослідження деструктивності як складової соціальної активності людини особливого значення набувають напрацювання Е. Фромма, котрі репрезентують п'ятий підхід до розуміння соціальної деструктивності. На думку дослідника, інстинктивістська концепція розуміння соціальної деструктивності позбавляє людину від нелегкого завдання аналізу причин зростання деструктивності в суспільстві і

необхідності вироблення засобів для її нівеляції. У свою чергу, Е. Фромм пропонує вирізняти два різні види агресії [1: 16]. Перший вид є спільним для людини і для всіх видів тварин – це філогенетично закладений імпульс до атаки (або втечі) в ситуації, коли виникає загроза життю. Це оборонна, "доброякісна агресія", яка слугує справі виживання індивіда і роду. Вона має біологічні форми і прояви, припиняючись, коли зникає небезпека. Другий вид репрезентує "злякисна агресія" – деструктивність і жорстокість, котрі властиві лише людині і практично відсутні в інших ссавців. Вона не має філогенетичної програми і не слугує біологічному пристосуванню.

Вивчення поведінки тварин засвідчує, що хоча ссавці – особливо примати – демонструють значний ступінь оборонної агресії, вони не є ні мучителями, ні вбивцями. Якби людина була наділена лише біологічною пристосувальною агресією, яка споріднює її з тваринними предками, то вона, за твердженням Е. Фромма, була б порівняно миролюбною істотою. Але людина відрізняється від тварин саме тим, що вона вбивця. Це єдиний представник приматів, який без біологічних і економічних причин мучить і вбиває своїх співплемінників, відчуваючи при цьому задоволення [1: 17]. Це якраз і є втіленням біологічно аномальної і філогенетично незапрограмованої "злякисної" агресії, яка є справжньою проблемою і небезпекою для виживання людського роду. Визначення сутності і умов виникнення такої деструктивної агресії якраз і складає головну мету дослідження Е. Фромма.

Розрізнення доброякісної-оборонної і злякисно-деструктивної агресії вимагає, на думку Е. Фромма, ще більш ґрунтовної диференціації двох категорій – інстинкту і характеру, точніше кажучи, розмежування між природними потягами, джерелом яких є фізіологічні потреби, і специфічно людськими пристрастями, які містяться в характері. За твердженням мислителя, "характер – це "друга натура" людини, заміна її слабозвинутих інстинктів. Людські пристрасті відповідають екзистенційним потребам людини, які визначаються специфічними умовами людського існування" [1: 18]. Іншими словами, інстинкти є відповіддю на фізіологічні потреби людини. Натомість пристрасті, джерелом яких є характер (потреба в любові, ніжності, свободі, руйнуванні, садизм, мазохізм, бажання власності і влади), – це відповідь на специфічно людські екзистенційні потреби. Хоча екзистенційні потреби однакові для всіх людей, індивіди і групи відрізняються з огляду на домінуючі пристрасті. Що візьме верх в людині – любов або пристрасть до руйнування – у значній мірі залежить від соціальних умов. Загалом такий підхід до пояснення людських пристрастей Е. Фромм, на протигагу фрейдівському фізіологічному принципу, називає еволюційним соціобіологічним принципом історизму.

Свого часу З. Фрейд значно розширив застосування поняття сексуальності (лібідо) настільки, що більшість людських пристрастей, за виключенням інстинкту самозбереження, він представив як форму прояву одного-єдиного інстинкту продовження роду. "Любов, ненависть, жадність, примхи, ревності, жорстокість і ніжність виявились насильно втиснутими у тісні межі теоретичної схеми, де отримали обґрунтування або як сублімація, або як реалізація сексуальності" [1: 21-22]. Однак з фрейдівським розумінням соціальної активності важко погодитись. Адже, якби діяльність людини була обмежена лише інстинктами, це унеможливило б деструктивну форму людської агресивності. Саме "послаблена" інстинктивність уможливила існування свободи волі в діяльності людини, яка самостійно вирішує, чинити добро або зло.

У суспільстві як компенсація послабленої інстинктивності людини формується система моральних цінностей. Якщо інстинкти закладаються генетично, то становлення моральності відбувається в процесі соціалізації. Утім, навіть засвоївши основні моральні цінності ("не вбий", "не вкради"...), людина має свободу волі або виконувати їх, або порушувати. Водночас, і феномен творчості як відкритості людини до перетворення світу є втіленням свободи волі.

Доречно зауважити, що на другому етапі своєї творчості З. Фрейд відійшов від думки, що життям правлять два головні інстинкти – голод і сексуальність. У цей період мислитель визначав два основні чинники активності людини через парні категорії – інстинкт життя" і "інстинкт смерті", які є основою фізіологічного виживання.

У свою чергу, Е. Фромм наголошував на необхідності розмежування інстинктів і таких важливих людських пристрастей, як прагнення до любові і свободи, тяжіння до руйнування, бажання мучити, підкоряти собі іншого і панувати над ними. Виходячи з цієї позиції, інстинкти постають як суто біологічні категорії, тоді як пристрасті і потяги, джерелом яких є характер, розглядаються як біосоціальні історичні категорії. Вказані пристрасті визначають основу людської зацікавленості життям, саме вони впливають на формування не лише людських снів, фантазій, мрій, а й визначають націленість людини на розвиток власного духовного світу в межах міфології, релігії, мистецтва, літератури.

Активність людини є основною ознакою її біологічної і соціальної буттєвості. Поза діяльністю націленістю на перетворення людина нездатна існувати тривалий час. І чи не тому серед найстрашніших покарань у всі часи було покарання примусовою бездіяльністю або монотонною, безперспективною і позбавленою творчого імпульсу працею. Саме пристрасті активізують людину, запалюють її дух, роблячи її життя повноцінним. З цього приводу французький мислитель П. Гольбах зазначав, що "людина, позбавлена бажань і пристрастей, перестає бути людиною" [6: 327-350]. Критикуючи усталене в релігійно зорієнтованому суспільстві переконання про гріховність бажань і волінь, мислитель вказує, що пристрасті і бажання властиві людині від природи, що забороняти їй любити і бажати дорівнює прагненню позбавити її власної сутності, що активність є життям і що вимагати від нас ненависті і зневаги до самих себе – означає

позбавити нас наймогутнішого прагнення до доброчесності. Більше того, людей не можна зробити щасливими, погасивши в них пристрасті, для цього варто спрямувати ці пристрасті на предмети, дійсно корисні і самій людині, і оточуючим.

Бездіяльне, позбавлене мети існування часто зумовлює непрогнозовану соціальну активність і індивіда, і суспільства загалом. Як відзначає Е. Фромм, людина потребує драматизму в житті і переживаннях, і якщо на вищому рівні своїх досягнень вона не знаходить задоволення, то сама витворює для себе драму руйнування [1: 23]. Власне цим пояснюється непрогнозована підтримка широкими масами населення пошуку ворогів всередині соціуму, переслідування інакомислячих, початку загарбницьких воєн або насильницьких переворотів всередині самої держави. Ці події дають людині, якщо не шанс на вихід із закостенілого соціального існування, то хоча б переживання на емоційному рівні можливості кардинальної зміни свого життя.

Щодо причин надмірної соціальної активності, і як наслідок гіперагресивності людини, наведемо слушну думку Е. Фромма, який пояснював гіперагресивність людини не більш високим потенціалом агресії, а тим, що умови, які викликають агресію в людському суспільстві, зустрічаються значно частіше, ніж у тварин в природному середовищі [1: 254]. Відтак, на протязі тисячоліть, змінивши умови природного існування в напрямку зростання густоти населення, урбанізації, технізації і в підсумку становлення глобалізованого суспільства у XX – XXI ст., людина стала агресивнішою саме в урбанізованому суспільстві. Це зумовлює прагнення людини до тимчасового або й тривалого усамітнення від суспільства у природному середовищі. Утім є й інша сторона зростання соціальної агресивності людини. Саме в умовах тісної соціальної взаємодії людина здатна до високого ступеня соціальної активності й самореалізації.

Відаючи належне поясненню злочинної агресивності людини через наявність деструктивних соціальних факторів, Е. Фромм, все-таки визнавав факт, що людина часто поводить себе деструктивно навіть у ситуації відносно соціальної гармонії, зокрема в умовах відсутності загрози перенаселення. Більше того, жорстокість може викликати й відчуття справжнього задоволення в людині. В історичному минулому не рідкісними є факти, які засвідчують, що "пристрасна спрага крові" може охоплювати величезні маси людей. "Індивіди й цілі групи ... з нетерпінням очікують ситуації, яка дозволяє розрядити свою деструктивну енергію, а якщо такої немає, вони часто штучно створюють її" [1: 254].

З цього приводу на пам'ять приходять не лише публічні людські жертвоприношення Мезоамерики, а й публічні страти злочинців у країнах Європи в XIX – на початку XX століття, стихійні соціальні заворушення, війни. Своєрідною формою конструювання ситуації розрядки соціальної агресивності постають і середньовічні карнавали з їх протистоянням хаосу і порядку, профанного і сакрального. Водночас, навіть найжорстокіші й руйнівні соціальні катаклізми не завжди зумовлювали лише відчуття вихолощеності й розчарування. Часто вони були своєрідним рубежем між старим і новим, продукуючи надію, що на "попелищі" руйнування можна очікувати переродження й побудови чогось якісно нового.

Е. Фромм вказував на ще одну ознаку мотивації соціальної активності людини. Мається на увазі різниця в мотивації агресивності в людини і тварини. Тварина сприймає як загрозу лише уяву небезпеку, яка існує в даний момент. Людина ж, володіючи здатністю передбачення і фантазії, реагує не лише на безпосередню загрозу, а й на можливу небезпеку в майбутньому, на своє уявлення про можливість загрози [1: 267]. З огляду на це, у відносно захищеному впорядкованому соціальному середовищі, людина найчастіше відповідає агресивною реакцією на суб'єктивне прогнозування ситуації. Часто ця реакція вражає неспівмірністю і жорстокістю.

Однак мотивація відповіді на небезпеку через передбачення, прогнозування й фантазію не у повні відображає соціальну активність людини. Адже людина ще й дозволяє маніпулювати собою. Вона здатна побачити небезпеку навіть там, де її насправді немає. З цього приводу Е. Фромм відзначає, що лише в людини можна викликати оборонну реакцію через "промивання" мізків [1: 268]. Багато в чому мистецтво влади визначається саме через її здатність до переконання й маніпулювання індивідами для досягнення певної соціальної мети. У протилежному випадку влада має тотально контролювати "інформаційний" простір, використовуючи жорстку ідеологічну пропаганду, яка нівелює критичність і незалежність мислення.

Людина, так само як і тварина, виявляє оборонну агресію тоді, коли якийсь фактор загрожує її вітальним інтересам. Утім людина часто виявляє неспівмірну злочинну агресію. У філософській літературі сформувався підхід, за яким причиною цього є специфічна характеристика буттєвості людини, її відірваність від певного природного ареалу (М. Шелер, Г. Плеснер, Е. Фромм). Мається на увазі, за висловом Г. Плеснера, "ексцентричність" людини. Якщо життя тварини центричне, то життя людини ексцентричне, вона не може повністю вийти за межі центрування, але одночасно виходить із нього назовні. Саме здатність людини піднятися над своїм тілом, своєрідна дистанція між людиною і світом, дозволяє їй не бути лише органічною частиною світу. Активна перетворююча діяльність допомогла людині вийти за межі вузької екологічної ніші і освоїти природне середовище у діапазоні від арктичного до пустельного клімату.

З огляду на це й розширюється сфера вітальних інтересів людини. Адже не лише безпосередня загроза виживанню людини, а й соціальні загрози стають детермінантою формування "доброякісної" або "злочинної" агресивності людини. Раціоналізуючи загрозу вітальним інтересам і шукаючи шляхи їх нівеляції, людина, насамперед, має ідеологічно обґрунтувати аморальність, профанність, асоціальність цих ідей.

Загалом, на основі аналізу співвідношення соціальної активності і соціальної деструктивності встановлено декілька концептуальних підходів до розв'язання означеної проблеми. Так у межах інстинктивістського і психоаналітичного підходів робиться висновок, що соціальна деструктивність генетично запрограмована в людині, пов'язана з вродженими інстинктами, які очікують свого часу і місця, щоб втілитись у відповідні події. Людина розуміється інстинктуалістами і прихильниками психоаналізу, насамперед, як біологічна істота з вродженою здатністю до агресії, а відтак і до соціальної деструктивності. Натомість представники біхевіоризму зосередились не на аналізі джерел і рушійних сил соціальної активності, а на дослідженні власне поведінки людини у соціальному середовищі, їх увага зосереджена переважно на класифікації типів поведінки й визначенні її соціальних стимулів. У свою чергу, для прихильників інтроспективних досліджень предметом аналізу зробили розуміння соціальної деструктивності через такі соціокультурні феномени, як ізоляція, контакт, конфлікт, змагання, війна, адаптація, кооперація, панування, підкорення, акультурація, соціальний контроль. Однак і в межах цього напрямку не були розкриті сутнісні детермінанти соціальної деструктивності людини. Новим етапом в осмисленні соціальної деструктивності стали праці Е. Фромма, в яких основою деструктивності людини в соціальному середовищі постають не вроджені інстинкти, а потужні соціокультурні зміни середовища, що призвели до зростання густоти населення, урбанізації, технізації і в підсумку становлення глобалізованого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : ООО Издательство АСТ, 2004. – 635 , 5 с. – (Philosophy).
2. Фрейд З. Введение в психоанализ / З. Фрейд. – СПб. : Алетейя СПб, 1999. – 181 с.
3. Тернер Дж. Структура социологической теории / Тернер Джонатан. – М. : Прогресс, 1985. – 386 с.
4. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира : очерки по феноменологической социологии / Шютц Альфред. – М. : Общественное мнение, 2003. – 336 с.
5. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат., 1992. – 543 с.
6. Гольбах П. А. Система природы, или о законах мира физического и духовного / Гольбах // Избранные произведения в двух томах. – Том 1. – М. : Соцэкгиз, 1963. – С. 53–687. – (Философское наследие).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Fromm E. Anatomiiia chelovecheskoi destruktivnosti [Anatomy of Human Destructivity] / E. Fromm. – М. : ООО Izdatel'stvo AST, 2004. – 635 , 5 s. – (Philosophy).
2. Freud Z. Vvedenie v psikhoanaliz [Introduction to Psychoanalysis] / Z. Freud. – SPb. : Aleteiia SPb, 1999. – 181 s.
3. Turner J. Struktura sotsiologicheskoy teorii [Structure of Sociological Theory] / Jonathan Turner. – М. : Progress, 1985. – 386 s.
4. Shiuts A. Smyslovaya struktura povsednevnogo mira : ocherki po fenomenologicheskoy sotsiologii [Semantic Structure of the Everyday World : Essays on Phenomenological Sociology] / Alfred Shiuts. – М. : Obshchestvennoe mnenie, 2003. – 336 s.
5. Sorokin P. U. Chelovek. Tsivilizatsiia. Obshchestvo [Human. Civilization. Society] / P. U. Sorokin. – М. : Politizdat., 1992. – 543 s.
6. Holbach P. A. Sistema prirody, ili o zakonakh mira fizicheskogo i dukhovnogo [System of the Nature, or about the Law of the Physical and Spiritual World] / P. A. Holbach // Izbrannye proizvedeniia v dvykh tomakh [Selected Works in Two Volumes]. – Том I. – М. : Sotsekgiz, 1963. – P. 53–687. – (Filosofskoe nasledie).

Матеріал надійшов до редакції 05.04. 2012 р.

Kovtun N. M. Destructivity as a Constituent of the Social Activity of an Individual and Society.

В статті проаналізовано співвідношення соціальної активності і елементів деструктивного поведінки в діяльності людини. Особливу увагу приділено вивченню понять "активність", "діяльність", "соціальна активність", "соціальна деструктивність", "доброякісна агресія", "злоякісна агресія". Аналіз соціальної деструктивності проводиться в контексті вивчення інстинктивістського, психоаналітичного, біхевіористського, інтроспективного підходів до розуміння природи і сутності соціальної активності людини. Особливу увагу сконцентровано на вивченні інтерпретації соціальної деструктивності як специфічної людської прагнучості до повної домінування над іншим індивідом або соціальною групою в працях Е. Фромма.

Kovtun N. M. Destructivity as a Constituent of the Social Activity of an Individual and Society.

The article analyzes the correlation between the social activity and the element of the destructive behaviour in the human being's activity. The special attention is devoted to the analysis of the notions "activity", "social activity", "social destructivity", "aggression of good quality", "malignant aggression". The analysis of the social destructivity is made in the context of learning instinctivistics, psychoanalytical, behavioristics, introspective approaches to the understanding of the nature and the essence of the social destructivity as the particularly human aspiration to the total domination over the other individual or social group in E. Fromm's works is emphasized.